

prof. dr hab. Lilia Citko
Kolegium Językoznawstwa
Uniwersytet w Białymstoku

**Ocena rozprawy doktorskiej mgr Agaty Słowińskiej,
Kategoria słowotwórcza nomina attributiva w języku polskim i serbskim.
*Studium porównawcze, Gdańsk 2021, ss. 196***

Rozprawa doktorska mgr Agaty Słowińskiej należy do nurtu opracowań z zakresu słowotwórstwa współczesnych języków słowiańskich. Jest to rzetelne, szczegółowe studium traktujące problematykę wybranej kategorii słowotwórczej w ujęciu komparatywnym i wykorzystujące w postępowaniu badawczym instrumentarium gramatyki kognitywnej.

Kompozycja rozprawy

Recenzowana praca o objętości 196 stron odznacza się przejrzystą i logiczną budową. Zasadniczą jej część – złożoną z czterech rozdziałów – poprzedza kilkustronicowy *Wstęp* (s. 6), zamyka zaś zwięzłe *Zakończenie* (s. 139). Integralne elementy pracy to *Bibliografia* zawierająca wykaz literatury przedmiotu, w tym źródła materiału (s. 142), spis tabel i wykresów (s. 148) oraz streszczenie w języku angielskim (s. 149). Tekst rozprawy uzupełnia *Aneks* (s. 151) prezentujący zbiór analizowanych derywatów polsko- i serbskojęzycznych z podziałem na przypisane im domeny i parafrazy słowotwórcze.

Otwierający pracę *Wstęp* zawiera jasno sformułowane cele badawcze i przyjęte metody analizy, dobrze uzasadniony wybór tematu oraz charakterystykę kolejnych części rozprawy. Podjęta przez Doktorantkę tematyka wymagała zbudowania właściwych podstaw teoretycznych, obejmujących problemowy opis bazy pojęciowo-terminologicznej oraz porównawczy przegląd literatury przedmiotu. Zagadnieniom tym poświęcone zostały dwa pierwsze rozdziały pracy. W jednym z nich (1. *Słowotwórstwo – historia dyscypliny i aparat pojęciowy*, s. 10) omówiono historię słowotwórstwa jako dyscypliny językoznawczej oraz rozwój jego podstawowych pojęć (problem synchronii i diachronii w słowotwórstwie, motywacja, formant, derywat, parafraza słowotwórcza, znaczenie derywatu). W swych rozważaniach Autorka odwołała się do uznanych kompendiów polsko-, serbsko-angielskojęzycznych, przedstawiających kształtowanie się teorii słowotwórczych głównie w duchu strukturalistycznym. Drugi z rozdziałów (2. *Gramatyka kognitywna a słowotwórstwo*, s. 30) jest kompetentnym wprowadzeniem do założeń gramatyki kognitywnej i jednocześnie

próbą odniesienia wypracowanych w tym paradygmacie pojęć (domena, treść pojęciowa i obrazowanie, kategoryzacja) do metody badawczej zastosowanej w pracy.

Najbardziej samodzielną i twórczą część rozprawy stanowią dwa kolejne rozdziały. W rozdziale trzecim (3. *Sposób zbierania i prezentacji materiału badawczego*, s. 54) zaprezentowano opis metody gromadzenia materiału leksykalnego i trudności wynikające z wykorzystania do tego celu korpusów języka polskiego oraz serbskiego, szczegółowo przedstawiono również zasady budowania parafraz słowotwórczych analizowanych derywatów.

Rozdział czwarty (4. *Analiza polskich i serbskich nazw nosicieli cech*, s. 72), ustrukturyzowany tak, by każda z jego części stanowiła prezentację osobnych typów derywatów wyodrębnionych spośród całego korpusu nazw nosicieli cech, stanowi swoistą weryfikację przyjętych wcześniej założeń i ich praktyczne podsumowanie. W analogicznie zbudowanych podrozdziałach Doktorantka omawia relacje semantyczne w obrębie każdego typu, sposób obrazowania treści pojęciowej i różnice między badanymi językami, przywołując w tym celu egzemplifikację leksemów i kontekstu z korpusu. Wiele uwagi poświęca również kwestiom granicznym derywatów, związanym z potencjalnością ich znaczeń uwarunkowaną użyciem kontekstualnym, co skutkuje pewnymi trudnościami w zaszeregowaniu części leksemów do określonych grup semantycznych.

W *Zakończeniu* Doktorantka podejmuje refleksję nad wynikami swoich dociekań przez pryzmat sformułowanych wcześniej zadań.

Od rozprawy o charakterze naukowym oczekuje się m. in. przejrzystości kompozycji, dyscypliny w organizacji prezentowanych treści i klarowności wywodu. W żadnym momencie nadmiar informacji czy poruszanych wątków nie powinien przesłaniać tematu głównego. W pracy Pani Agaty Słowińskiej zasada ta jest wzorowo przestrzegana, zachowane są również właściwe proporcje między partiami teoretycznymi (około 50 stron) i analitycznymi (około 90 stron). Klarowna kompozycja stanowi jeden z wielu walorów recenzowanej pracy.

Metodologia badawcza i opis materiału

Pozytywnie należy ocenić autorskie motywy wyboru tematu badań. Znaczna produktywność kategorii osobowych nazw atrybutywnych w słowiańszczyźnie, z jednej strony, i stosunkowo niewielka liczba poświęconych im opracowań, z drugiej, to racjonalne przesłanki uzasadniające potrzebę zgłębienia tego problemu. Docenić trzeba również aspekt porównawczy zagadnienia. O ile ujęcie: polszczyzna vs języki wschodniosłowiańskie jest dość częste w komparatystyce, o tyle mniej oczywiste jest stosowanie jako tła porównawczego języków południowosłowiańskich.

Podstawę materiałową badań stanowi 1826 jednostek leksykalnych, wyekscerpowanych z dwóch korpusów językowych – polskiego (plTenTen12) i serbskiego (srWaC). Oba korpusy są zbiorami źródeł internetowych, gromadzącymi słownictwo potoczne, typowe dla forów dyskusyjnych. Cechuje je znaczna dynamika zmian i okazjonalny, często efemeryczny charakter wielu leksemów. Część spośród badanych jednostek to, jak zaznacza Autorka rozprawy, „nietrwale neologizmy” (s. 54), nieposiadające poświadczeń leksykograficznych. Dodatkowe utrudnienia, z którymi musiała się zmierzyć Pani Agata Słowińska przy ekscerpacji materiału korpusowego, to błędy ortograficzne, gramatyczne, interpunkcyjne, brak lub niekonsekwentne stosowanie diakrytów zarówno w polszczyźnie jak i w serbszczyźnie, a to może skutkować problemami w rozumieniu tekstu. Decyzja zatem Doktorantki o skupieniu uwagi na korpusach bazujących na wypowiedziach użytkowników internetowych to niewątpliwie duże wyzwanie badawcze, tym bardziej zasługujące na uznanie, że umiejętnie przeprowadzona analiza zawartego w nich słownictwa pozwala odsłonić istotę mechanizmów kreacji nowych wyrazów, w wielu przypadkach nigdzie nierejestrowanych (por. serbskie *fedovac* ‘osoba kibicująca tenisiście Rogerowi Federerowi’, *opelovac* ‘zwolennik marki samochodowej (opla)’, s. 66).

Prowadzonym przez Autorkę rozprawy badaniom przyświeca jasno sformułowany cel: „ustalenie granic i struktury kategorii *nomina attributiva* oraz analiza sposobu obrazowania treści pojęciowej w należących do niej derywatach słowotwórczych w języku polskim i serbskim” (s. 7). Ta deklaracja uzupełniona jest stwierdzeniem, że przedmiotem zainteresowania są osobowe nazwy nosicieli cech derywowane za pomocą formantów *-ak*, *-ec* (polski) oraz *-ak*, *-ac* (serbski). Pozostawienie w polu obserwacji jedynie derywatów z wymienionym formantami jako przedstawicieli całej kategorii *nomina attributiva* Doktorantka motywuje funkcją tych morfemów jako formalnych wykładników kategoryalnych oraz ich wysoką produktywnością w obu językach, co wydaje się potwierdzać liczba poddanych opisowi form: 982 jednostki w języku polskim i 844 w języku serbskim. Ta pokaźna i, jak sędzę, reprezentatywna baza materiałowa, uprawnia do wiarygodnego wnioskowania końcowego.

Wypracowany na podstawie analizy materiału podział na grupy semantyczne jest, w mojej opinii, właściwy i adekwatny do zgromadzonych danych językowych. Klasyfikacja poprzedzona została wnikliwą lekturą istniejącej literatury przedmiotu. Doktorantka wykazuje w niej bardzo dobrą orientację, potrafi umiejętnie komentować, syntetyzować, jak również polemizować, referując różne ujęcia problemu. Z bogatego kanonu prac poświęconych słowotwórstwu wybiera pozycje najważniejsze, by je twórczo wykorzystać do własnych celów.

Decydując się na zastosowanie w badaniach metod gramatyki kognitywnej, w głównej mierze modelu stworzonego przez Ronalda Langackera, na grunt polski transponowanego i rozwijanego w pracach m.in. Krystyny Waszakowej, Pani Agata Słowińska nie rezygnuje jednocześnie z osiągnięć słowotwórstwa w ujęciu strukturalistycznym. Na stronie 53 pisze: „Dotychczasowe badania słowotwórstwa dostarczają inwentarza formantów odpowiednich poszczególnym kategoriom i uważam, że nie należy odrzucać wyników takich badań [...]”. Dzięki podejściu łączącemu „stare” i „nowe” elementy ujęć metodologicznych Doktorantka tworzy spójny obraz narzędzi badawczych, którymi posługuje się w części materiałowej.

W centrum opisu znalazło się osiem grup semantycznych derywatów, którym przypisano przynajmniej jedną z domen głównych związanych z nazwami nosicieli cech (CECHA PSYCHICZNA, CECHA FIZYCZNA, CHOROBA, SYTUACJA ŻYCIOWA, ZWOLENNIK, PRZYNALEŻNOŚĆ, LAUREAT, JEZYK). W obrębie grup zastosowano podział materiału egzemplifikacyjnego na typy bardziej szczegółowe, które omówiono w podrozdziałach. Ich kompozycja wyróżnia się pewną symetrią. Każdorazowo punktem wyjścia do prezentacji derywatów były kwestie ogólniejsze, dotyczące istoty danego typu semantycznego oraz właściwej mu parafrazy, by w dalszej kolejności zamieścić rozważania szczegółowe i zilustrować je wybranymi przykładami z korpusu. Cały materiał dokumentacyjny został zaprezentowany w *Aneksie*. Dzięki takiemu rozwiązaniu praca zyskała na przejrzystości.

Na uznanie zasługuje fakt, że Pani Agata Słowińska nie pomija w swojej klasyfikacji tak istotnego czynnika, jak płynność granic między typami semantycznymi w obrębie jednej kategorii, a także łączność badanej kategorii z innymi, graniczącymi z nią kategoriami (np. z *nomina agentis*). Problem granic kategorii jako jednej z najważniejszych kwestii metodologicznych jest nieustannie obecny w świadomości i wywodzie Autorki rozprawy, czemu daje ona wyraz m. in. w osobnym podrozdziale 4.10.3. *Nazwy nosicieli cech a inne kategorie słowotwórcze* (s. 135). Przedstawiając natomiast ujęcie kategorii *nomina attributiva* w dotychczasowych badaniach, głównie nurtu strukturalistycznego, Doktorantka podkreśla, że „polemika wokół granic kategorii [...] opiera się przede wszystkim na wątpliwościach dotyczących włączania w jej zakres nazw orzeczownikowych oraz odczasownikowych” (s. 48). W tradycyjnym rozumieniu bowiem za „prototypowe przykłady przedstawicieli tej kategorii” uważa się nazwy przymiotnikowe (s. 48). Pokazując na konkretnych przykładach słabe strony traktowania kryterium części mowy wyrazu motywowanego jako nadrzędnego w podziale na kategorie słowotwórcze, Autorka zauważa, że jego wykorzystanie spowodowałoby wykluczenie z analizy znacznej liczby derywatów. Proponuje więc zastosowanie w tym celu

narzędzi gramatyki kognitywnej, m. in. „koncepcji kategorii rozmytych, opartych na prototypie i o stopniowalnej przynależności jej elementów”. I dodaje, że „formanty będące, w tradycyjnym ujęciu, wykładnikami więcej niż jednej kategorii mogą świadczyć o istnieniu radialnej struktury kategorii, pozwalającej na umieszczenie niektórych derywatów na pograniczu” (s. 53). Oznacza to objęcie badaniami w ramach kategorii *nomina attributiva* derywatów o zróżnicowanej budowie, które łączy określona sieć relacji semantycznych. Jedynie tak wyodrębniona kategoria nazw nosicieli cech jest w stanie, w opinii Doktorantki, odzwierciedlić utrwalone w języku procesy myślowe związane z ocenianiem i charakteryzowaniem. Jest to niewątpliwie wyraz wysokich kompetencji badawczych Pani Agaty Słowińskiej, która chcąc stworzyć jak najpełniejszy i najbardziej wszechstronny obraz zgromadzonego materiału językowego, wybiera optymalne metody opisu.

Na bardzo pozytywną ocenę zasługuje ważny merytorycznie i bogaty treściowo podrozdział 4.10. *Wnioski* (s. 127). Pojawia się w nim wiele cennych uwag podsumowujących badania, jak również refleksji ogólnych świadczących o świadomości Autorki w kwestii konsekwencji przyjętych rozwiązań metodologicznych, por. „Nie uważam, żeby stworzony przeze mnie podział był podziałem ostatecznym – może być on uzupełniany poprzez analizę dodatkowych leksemów, a wraz z nowopowstającym słownictwem może zająć potrzeba reorganizacji dokonanej przeze mnie klasyfikacji, zgodnie z przyszłymi zmianami i tendencjami w słowotwórstwie” (s. 127). Jednym z istotnych wniosków, znajdujących uzasadnienie w rzetelnie przeprowadzonych badaniach materiałowych, jest przekonanie Autorki pracy o potrzebie uwzględniania w opisach naukowych derywatów najnowszych, nienotowanych w opracowaniach leksykograficznych, bo to one „ukazują, w jakim kierunku rozwija się słowotwórstwo oraz jakie cechy są we współczesnym społeczeństwie na tyle ważne, że dla ich wyrażenia tworzone są nowe wyrazy” (s. 137). Równie istotna i potwierdzona badaniem szerokiego spektrum nie tylko tradycyjnych nazw odprzymiotnikowych, ale też derywatów dewerbalnych i denominalnych, jest konkluzja, że obok zachowujących swój produktywny potencjał prostych deadiektywów „ciężar w kwestii tworzenia nowych nazw [nosicieli cech – LC] przenosi się [...] na nazwy bardziej skomplikowane, skojarzeniowe i niosące ze sobą wiele możliwych znaczeń” (s. 137).

Dynamizm jako jedna z zasadniczych cech słowotwórstwa, wielokrotnie podkreślana na kartach rozprawy, koresponduje z dynamicznym charakterem leksyki, stąd przekonanie Doktorantki o potrzebie powiązania badań słowotwórczych z leksykologicznymi, jest w pełni uprawnione.

Bardzo wartościowym elementem rozdziału są wszelkie precyzyjne obliczenia uwiarygodniające wysnuwane wnioski. Są to zarówno tabele prezentujące liczebność derywatów w zakresie poszczególnych typów semantycznych, jak i diagramy obrazujące dane procentowe odrębnie dla obu języków, czy też wykresy przedstawiające strukturę pojęciową badanej kategorii słowotwórczej (s. 133) oraz właściwe jej pogranicza (s. 135). Podstawową funkcją tak ujętych zestawień jest zaprezentowanie w czytelnej graficznie formie skomplikowanych relacji pomiędzy opisywanymi derywatami.

Zamykającej analizę części rozprawy, *Zakończeniu* (s. 139), Autorka nadała lakoniczną formę streszczenia poszczególnych rozdziałów oraz podsumowania przeprowadzonych badań. Skupiła się w nim na sformułowaniu uwag o charakterze ogólnym i wskazaniu perspektyw badawczych zorientowanej kognitywistycznie metody opisu słowotwórstwa. Okazała się ona skuteczna również w kontekście badań komparatystycznych, pozwalając dostrzec wiele zbieżności w zakresie derywacji nazw badanej kategorii w języku polskim i serbskim.

Wysoko oceniając część teoretyczno-analityczną rozprawy, warto podkreślić również walory jej części aneksowej. 45-stronicowy dodatek (*Spis zebranego materiału leksykalnego wraz z analizą*) jest przeglądem pozyskanego z korpusów zbioru derywatów polsko- i serbskojęzycznych w układzie odpowiadającym strukturze analitycznego rozdziału czwartego. Wszystkie analizowane leksemy opatrzone parafrazą słowotwórczą i włączono do stosownych domen głównych i pogranicznych, a w niektórych przypadkach również do domen szczegółowych (według ustalonej hierarchii). Parafrazy słowotwórcze derywatów opracowane zostały zgodnie z ogólnymi zasadami, opisanymi w jednym z podrozdziałów (3.7.), a uszczegółowionymi (w zależności od potrzeb) na poziomie omawianych typów semantycznych. Zasadom budowy parafraz Autorka poświęca sporo miejsca, mając świadomość, że są to narzędzia służące do określenia stosunków formalno-semantycznych między derywatem a podstawą. Rzetelnie przygotowany wykaz i analiza zgromadzonego słownictwa jest nie tylko dokumentacją materiałową pracy, ale może stanowić podstawę źródłową badań o innym ukierunkowaniu.

Uwagi o języku rozprawy

Dużym walorem rozprawy jest jej strona językowo-stylistyczna. Pani Agata Słowińska posługuje się poprawnym językiem, w pełni zachowującym cechy stylu naukowego. Biegle operuje słownictwem specjalistycznym, umiejętnie odnosząc poszczególne terminy do odpowiednich paradygmatów badawczych.

Uchybienia językowe są rzadkie. Zapewne skutek nieuwagi bądź niedostatecznej korekty zachowały się w tekście skrótowe czy niezręczne sformułowania typu: *osobny*

rozdział [...] poświęciłam sposobowi zbierania materiału leksykalnego (s. 8); derywat mogący zaliczać się do tej grupy (s.100); pozwalającym skupić uwagę badacza na sposobach, w jakie ludzkie myślenie uwidacznia się w derywatach (s.141).

Tu i ówdzie zdarzają się powtórzenia, np. w tym samym zdaniu powtarza się wyrażenie *przeze mnie* (s. 140), zaś dwa akapity niżej pojawia się ono w trzech kolejnych zdaniach: *przyjęta przeze mnie* metoda; wyznaczone *przeze mnie* typy; oba badane *przeze mnie* języki (s.140). Inne tego typu potknięcia: powtórzenia spójnika *oraz* (s. 18), czasownika *są* (s. 132); *wpływać* na wnioski *wypływające* z badań (s. 26); ujęciu, *opierającym się* na zasadach (...), kategoryzacja *opiera się* na (s. 41); w korpusie *jednak* ma on *jednak* zgoła inne znaczenie (s. 78).

Korekty wymaga również zdanie zawierające imiesłowy utworzone od niezgodnych aspektowo podstaw czasownikowych: został on *stworzony* [...], a następnie *ulepszany* (s. 59).

Nie ulega wątpliwości, że przed opublikowaniem rozprawy jej strona językowo-stylistyczna powinna zostać poddana korekcji. Wniosek o skierowanie tej pracy do druku wydaje mi się oczywisty.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa stanowi niezwykle interesującą próbę analizy jednej, ale rozbudowanej i wewnętrznie zróżnicowanej kategorii słowotwórczej w ujęciu komparatywnym. Zaprezentowany w niej model opisu derywatów, stanowiących osobowe nazwy nosicieli cech w języku polskim i serbskim, może okazać się inspirujący w empirycznym badaniu współczesnych języków słowiańskich w perspektywie kognitywnej, zwłaszcza w zakresie nowych wyrazów i ich znaczeń. Doktorantka, konsekwentnie i sprawnie posługując się przyjętym instrumentarium, zrealizowała postawione sobie cele badawcze. Przygotowana przez Nią praca, wyróżniająca się niezaprzeczną wartością poznawczą, dokumentacyjną oraz poprawnością metodologiczną, spełnia z nadatkiem ustawowe wymogi w zakresie stopni naukowych i tytułu naukowego.

Z pełnym przekonaniem wnoszę o dopuszczenie mgr Agaty Słowińskiej do kolejnych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie, biorąc pod uwagę bezsporną wartość naukową rozprawy, wnioskuję o jej wyróżnienie.

Białystok, 19 grudnia 2021 r.

